

ՆԱԶԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ԲԵՅՐՈՒԹԻ ՆՇԱՆ ՓԱԼԱՆՋՅԱՆ ԾԵՄԱՐԱՆԸ

«Մեկ ազգ - մեկ մշակույթ» կարգախոսն ունենալով որպես հիմք՝ անհրաժեշտ է աշխարհի տարրեր ծայրերում ստեղծված հայկական գաղթօջախների պատմությունը դիտել հայ ժողովրդի ամբողջական պատմության մի անբաժանելի մաս, որը տարբեր ժամանակաշրջաններում իր վավերական ու վճռորոշ դերակատարությունն է ունեցել հայ ժողովրդի ճակատագրում:

Միանգամայն տեղին ու արդարացի են հնչում ակադեմիկոս Վ.Բարխուդարյանի հետևյալ խոսքերը. «Հայկական գաղութների անցեալն ու ներկան հայոց պատմագիտութեան թոյլ ուսումնասիրուած ասպարեզներից է: Եվ դա հասկանալի է: Միայն վերջին տասնամեակներում հնարաւոր դարձաւ շոջադարձ կատարել դէպի պայմանների բերումով պատմագիտութեան կողմից անտեսուած այս բնագավառը: Տարակոյս չի կարող լինել, որ առաջիկայում գաղթավայրերի պատմութեան խոր ու մանրախոյս, միաժամանակ լայն յետնախորքի վրայ հետազօտական աշխատանքների ծաւալումը արգասաւոր արդիւնքների կը յանգեցնի եւ մեզ անծանօթ նոր ծալքեր կարող է բացել ու նոր երանգներով կը հարստացնի հայոց պատմությունը»:¹

Ասվածին կավելացնենք ևս մի միտք՝ առավել չուսումնասիրված է սփյուռքի կրթօջախների պատմությունը, ըստ արժանվույն չի արժեքավորված սփյուռքի մեր գաղթօջախներում ստեղծված կրթական և մշակութային բազում արժեքներ, հավուր պատշաճի չի գնահատված կրթա- մշակութային օջախների մեծ դերն ու նշանակությունը հայապահպանության գործում:

¹ Վ. Բարխուդարյան- Էջեր հայ գաղթավայրերի պատմութեան, Երևան, 1996թ., էջ 19:

Սույն հոդվածը գալիս է հնարավոր սահմաններում լրացնելու ստեղծված բացը, արժանին մատուցելու Լիբանանի հայահոծ գաղթափախ պատմության մեջ, ընդհանրապես, և կրթա- մշակութային ասպարեզում, մասնավորապես, պատմական մեծ ու անգնահատելի և ազգանվեր դերակատարություն ունեցած և ունեցող Բեյրութի Նշան Փալանջյան ճեմարանին: Մի կրթափա, որի ստեղծումը շրջադարձային նոր էջ է բացել լիբանանահայության կյանքում և խորապես նպաստել գաղութի հետագա զարգացման գործին:

«Հայակերտ առաքելութիւն մը ունեցավ ճեմարանը: Եվ մարդակերտ բոլորանուէր ճիգ՝ առաջին տասնամեակներուն ջանքուած Հայոց նորագոյն պատմութեան հայրենակերտ տիտաններուն իսկ կողմէ,- Լեոն Շանթ, Նիկոլ Աղբալեան, Սիմոն Վրացեան»:²

Այո, այս տիտանների ազգանվեր ու նպատակասլաց ջանքերի շնորհիվ հնարավոր եղավ իրականություն դարձնել «օտար հողի վրա հայը հայ պահելու» գլխավոր նպատակին ծառայող առաջին ու վճռական քայլը: «Մէկ միտք կը ղեկավարէր բոլորը՝ հայ տղան և հայ աղջիկը կը պատկանին հայ դպրոցին. պիտի յաճախեն հայ դպրոց: Այս էր պահանջը թէ մանկավարժութեան հիմնական սկզբունքին և թէ առողջ ազգայնութեան թելադրանքին: Կար եւ ուրիշ հրամայական պահանջ մը,- հայ մտաւորականութիւն ստեղծելը:

Ազգային տարրական դպրոցներէն չէ, որ պիտի ելլէին այսպիսի մարդիկ, ուստի կենսական հարց էր միջնակարգ դպրոցի հիմնադրութիւնը: Ան պիտի դառնար ոգին ցրուած հայութեան հոգեղէն հայրենիքին»,- գրում է Գ.Գյոզալյանը:³

Սփյուռքում հայության և հայ մշակույթի պահպանման և հավերժացման նախանձախնդիրն ու ջատագովը դարձավ նորաստեղծ /1929թ. մայիսի 28/ «Հայ կրթական և հրատարակչական համազգային ընկերությունը», որի համար գործունեության առաջնահերթ դաշտը եղավ կրթությունը: Ճեմարանի ստեղծման համար հիմնարար ու վճռորոշ դեր խաղաց

² Համազգայինի Սեւանքթոն եւ Հայկ Արսլանեան եւ Նշան Փալանճեան ճեմարաններ /1994-95/, տեղեկագիր, 1995թ., Բեյրութ, էջ 3:

³ Գ. Գիւզալեան, «Համազգայինի եւ Ն. Փալանճեան ճեմարանի քսանհինգամեակ /1929-1954/», 1954թ., Պեյրութ, էջ 10:

1929թ.-ի մայիսի 28-ին Կահիրեում Լ.Շանթի արտասանած ոգեշունչ ճառը, ուր նա մասնավորապես ասում է. «Օտար գաղութներու մէջ, շրջապատի այլասերող եւ ապագայնացնող հազար ու մէկ վտանգներուն մէջ ինչպէ՞ս կրնայ նոր սերունդը հայ ըլլալ եւ անկախութեան պայքարը մղել: Մասնաւոր ինչպէս պէտք է հոգիով հայ մնայ: Մայիսի 28-ը անցեալ կը դառնայ, մինչ ան պէտք է ապագայի տենչ մը ըլլայ: Ո՞վ պէտք է կատարէ այս դերը: Երկու միջոց կայ. դպրոց եւ գիրք, որոնք միայն կրնան փրկարար դեր կատարել, հայ մնալու պայքարը մղել, հայ հոգիներու մէջ ազգային մակարդակը պատրաստել»:⁴

Նույն հանդիսութեան ժամանակ Նիկոլ Աղբալյանն էլ, կարևորելով դպրոցի դերը նոր սերնդի հայեցի դաստիարակութեան գործում, իր խոսքում ասում է. «Դպրոցին մէջ մեր փոքրիկներուն պէտք է սորվեցնել, թե դուք հայրենիք ունիք... անոնց ամէն բան պէտք է սորվեցնել՝ գիտութիւն, լեզու, նկարչութիւն, բայց պէտք է ամենէն առաջ եւ ամենէն վեր մէկ բան սորվեցնել՝ հայութիւն... »:⁵

Նորաստեղծ «Յայ կրթական եւ հրատարակչական համագային ընկերությունն» իր գործունեությունը ծրագրել էր տանել երեք ուղղություններով՝

ա. նոր սերնդին տալ հայեցի կրթություն,

բ. նպաստել չափահասների ինքնագարգացմանը,

գ. մշակել հայագիտությունը:

«Յամագայինի» գործունեության առաջին /կրթական/ ուղղության փաստական քայլը հայ ճեմարանի ստեղծումն էր Լիբանանում, որը մի շարք գաղափարական գործիչների գերագույն ջանքերի ու զոհողությունների արդյունքն էր: Յայ ժողովրդի խոր հարգանքի և երախտագիտության արժանի են հիմնադիր բոլոր անդամները, որոնց մեջ մի ինքնատիպ եռյակ էին կազմում հայտնի գրող և մանկավարժ Լ.Շանթը, գրական քննադատ և հայագետ Ն.Աղբալյանը և հասարակական մեծ գործիչ դոկտոր Զ.Օհանջանյանը, որոնք

⁴ Յամագայինի եւ Ն. Փալանջեան ճեմարանի քսանհինգամեակ /1929-1954/, 1954թ., Պեյրութ, էջ 20:

⁵ Նշված աշխատությունը, էջ 23:

քսան տարի անընդմեջ «հանդիսացան Համազգայինի ընկերութեան և Հայ ճեմարանի ամրակուռ սիւները»:

Եվ այս եռյակից երկուսը՝ հայ կրթական գործի ջահակիրներ Լ.Շանթը և Ն.Աղբալյանը 1929թ.-ին հիմնում են առաջին Հայ ճեմարանը Լիբանանի մայրաքաղաք Բեյրութում:

Ճեմարանի հիմնադիր ուսուցիչները

Մեծ մանկավարժ Լ.Շանթը 22 տարի անընդմեջ ղեկավարեց Հայ ճեմարանը, նրանում ստեղծեց մանկավարժական առողջ մթնոլորտ, կարողացավ նոր սերնդին ներշնչել կրթության և դաստիարակության կարևորությունն ազգապահպանման գործում:

«Մեծ մարդ մը, մեծ գրագետ մը և մեծ մանկավարժ մըն էր Լ.Շանթ: Հայու ամբողջական նկարագիրն ուներ, առաւել՝ եւրոպական դաստիարակութիւն մը, որ զինք կը դարձնէր տիպար եւրոպացի մը՝ աշխատանքի կանոնաւորութեամբ, ճշդապահութեամբ և արժանապատուութեամբ: Լ.Շանթ հայ մտաւորականութեան գաղափարական ընտանիին կը պատկանէր և իր ամբողջ կեանքն ու գործունէութիւնը կը ղեկավարէր օգտապաշտ սկզբունքներով, հայ ժողովրդին վերադարձնելու առաւելագոյնը, որ կրցած էր ժառանգել անկէ որպէս ընդունակութիւն», - գրում է Կ.Սասունին:⁶

Լ.Շանթը ճեմարանում դասավանդում էր հայերեն, քերականություն, մանկավարժություն, հոգեբանություն:

Լ.Շանթի կյանքն աշխատանք էր նշանակում: Նա ուներ չափազանց բեղմնավոր գրիչ, որն ընդգրկում էր գրական, գիտական և մանկավարժական ոլորտները: Բարձր գնահատանքի է արժանի նրա դասագրքաստեղծման գործունէությունը:

Տաղանդի, նվիրումի և տքնաջան աշխատանքի արդյունք էր տարրական /նախակրթարան/, միջին դասարանների համար գրված նրա դասագրքերի շարքը, որոնց թիվը հասնում էր 18-ի: Լ.Շանթն իր տքնաջան

⁶ Համազգայինի եւ Ն. Փալանջեան ճեմարանի քսանհինգամեակ /1929-1954/, 1954թ., Պեյրութ, էջ 54:

աշխատանքով, իր մեծ նվիրումով ու սիրով ճեմարանը դարձրեց մի պատկառելի հաստատություն՝ հայությանը նվիրելով պատրաստված սերունդներ, որոնք այսօր աշխարհի տարբեր ծայրերում ծառայում են հայ մշակույթին և հայապահպանությանը:

Նույնաժոճեք մեծ ծառայություն մատուցեց ճեմարանին Նիկոլ Աղբալյանը, լինելով նրա տնօրենը, մտավորական և բարոյական սյունը:

Նիկոլ Աղբալյանի մանկավարժական հայացքները համընթաց էին Լ.Շանթի մանկավարժական սկզբունքներին: Սա խորապես նպաստավոր ազդեցություն էր գործում ճեմարանի անխափան ու արդյունավետ գործունեության վրա:

Գրագետ- քննադատ, հայագետ և մանկավարժ Նիկոլ Աղբալյանի մտքի ճառագայթումները մի նոր հմայք ու որակ էին տալիս ճեմարանին, որտեղ նա դասավանդում էր հայոց պատմություն, աշխարհագրություն, հայ մատենագրություն և գրականության պատմություն: Իրավացիորեն է գրում Կ.Սասունին, թե՛ «աշակերտությունը անոր ներկայութիւնը ճեմարանի մէջ կը նկատէր շարժական Հայաստան մը: Հայ ըլլալու հպարտանքը, որ այնքան շեշտուած կը տեսնենք քսան տարիներու ճեմարանական սերունդին քով, առաւել չափով Ն.Աղբալեանի մտքին ու գեղեցիկ արտահայտութիւններուն կը պարտինք»:⁷

Իր բացառիկ դասախոսությունների շարքով հայ հին մատենագրության վերաբերյալ, նա գրասեր երիտասարդության մեջ վառում էր լույսի և ուսման տենչ, ստեղծում մտավորական բացառիկ մթնոլորտ:

Դասախոսություններին զուգահեռ նա նույնպես զբաղվում էր պատմագրական, լեզվագիտական, գրական և քննադատական ուսումնասիրություններով, որոնք «նրա մտքի կանոնաւորութեան և հայերեն լեզուի բարձր ոճի նմոյշներ են»:

Ե՛հիշտ է, ճեմարանի գոյությունը պայմանավորված էր հայ ժողովրդի, մասնավորապես լիբանանահայության, միությունների և բարերարների

⁷ Կ.Սասունի, Համագգայինի Ն.Փալանճեան ճեմարանի քսանհինգ-ամեակ, 1954, Պեյրուք, էջ 55:

նվիրաբերությամբ, սակայն, վստահորեն կարող ենք շեշտել, որ Հայ ճեմարանի հոգեկան և բարոյական մեծ բարերարները եղան Լ.Շանթը և Ն.Աղբալյանը:

Հայ ճեմարանի բացումը և գործունեությունը

1930թ.-ի մարտին բացված Հայ ճեմարանն ուներ միայն նախապատրաստական դասարան՝ 15 աշակերտով: Դասավանդվող առարկաներն էին՝ հայոց պատմություն, աշխարհագրություն, իրավագիտություն, թվաբանություն, հայոց լեզու, հայ գրականություն, օտար լեզուներ, գեղարվեստ, մարզանք:

Իսկ կանոնավոր ուսումնական տարին ճեմարանում սկսվեց 1930թ. հոկտեմբերին: Այն ուներ երեք հիմնական /երկրորդական վարժարան/ և մեկ նախապատրաստական դասարան՝ 64 աշակերտով: Ժամանակի համար երկսեռ երկրորդական վարժարանի գոյությունը որոշ վերապահությամբ ընդունվեց: Սակայն ճեմարանի մանկավարժների նվիրական աշխատանքը ծնողների մեջ հավատ ու վստահություն ներշնչեց և փոխեց վերաբերմունքը երևույթի հանդեպ:

1947թ.-ին հարց դրվեց Բեյրութի Հայ ճեմարանը վերանվանել Նշան Փալանջյանի անունով: Սա տեղի ունեցավ այն պայմանի համաձայն, որ առաջադրել էին Նշան Փալանջյանի երկու քույրերը՝ տիկ. Պայծառ Խանջյանը և օր. Անուշ Փալանջյանը, այն է՝ իրենց եղբոր հիշատակը հավերժացնելու համար նրանք ճեմարանին նվիրում են 20000 ամգլ. ոսկի, մի պայմանով, որ ճեմարանը կրի իրենց եղբոր անունը: Բնականաբար, այս խոշոր նվիրատվությունը շրջադարձային դեր կարող էր խաղալ ճեմարանի կյանքում՝ իրականացնելու վաղեմի բաղձանքը՝ ունենալ սեփական շենք ու նոր ոգով շարունակել սկսած գործը:

Առաջարկն ընդունվեց, և 1947թ.-ից ճեմարանը կրում է Նշան Փալանջյանի անունը:

1951թ. ծանր կորստից՝ Լ.Շանթի մահից հետո, Համազգայինի կենտրոնական վարչությունն Ամերիկայից ճեմարան աշխատանքի է հրավիրեց Սիմոն Վրացյանին, որը շարունակեց Լ.Շանթի և Ն.Աղբալյանի սկսած գործը: «Ես ուրախ եմ յայտարարելու,- գրում է Ս.Վրացյանը, որ պաշտոնակից

ընկերներու սրտագին ու անձնուէր օժանդակութեամբ մենք անվթար պահեցինք Լ.Շանթի և Ն.Աղբալեանի մեզի ժառանգութիւն ձգած հաստատութիւնը»:⁸

Ճեմարանի կրթական աստիճանները և կրթութեան բովանդակութիւնը

Ճեմարանի կրթական ծրագիրը համապատասխանում էր ֆրանսիական լիցեյի ծրագրին՝ ավելացրած հայագիտական առարկաները:

Ըստ ֆրանսիական ծրագրի ճեմարանը յոթամյա էր և բաժանվում էր կրթական երկու աստիճանի. առաջին չորս տարիները կոչվում էին բարձրագոյն նախակրթութիւն /միջնակարգ դպրոց/, տրվում էր ընդհանուր կրթութիւն, հաջորդ երեք տարիները, որոնք կոչվում էին լսարան, բաժանվում էին 3 ճյուղի՝ գիտական, գրական, առևտրական: Այսինքն՝ կրթութիւնն իրականացվում էր հոսքերով, որը, բնականաբար, չափազանց նպաստում էր սովորողների մասնագիտական կողմնորոշմանը: Վերջին երեք տարիները կոչվում էին երկրորդական վարժարան:

Գիտական ճյուղն ավարտողները հնարավորութիւն ունեին մասնակցելու ֆրանսիական բաքալորիայի քննութիւններին՝ /12-րդ դասարան/:

Գրական ճյուղում առավել խորությամբ դասավանդվում էին. հին ու նոր հայերեն, հայ գրականութիւն, հայոց պատմութիւն, Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների գրականութեան պատմութիւն և մանկավարժութիւն:

Օտար լեզուներից ճեմարանում դասավանդվում էին՝ արաբերեն, ֆրանսերեն և անգլերեն: Ճեմարանում ֆրանսերեն լեզուն հայերենից հետո դիտվում էր երկրորդ կարևոր լեզուն: Եվ գիտական շատ նյութեր դասավանդվում էին ֆրանսերեն լեզվով:

Այս ամենով հանդերձ պետք է ընդգծել այն կարևոր փաստը, որ Հայ ճեմարանի բուն նպատակը բաքալորիան չէր: Ճեմարանի հիմնադիրները և

⁸ Գ.Բանեան և Մ. Իշխան, Համազգայինի եւ Ն. Փանճեան ճեմարանի քսանհինգամեակ, Պեյրուք, 1954, էջ 108:

մրանով շահագրգիռ բոլոր կազմակերպություններն իրենց գործունեությունն իրականացնում էին առաջնորդվելով հայ մշակույթի պահպանման նպատակով ու մտահոգությամբ: Հետևաբար ճեմարանի կրթության բովանդակության մեջ հայագիտական նյութերը /առարկաները/ մեծ տեղ էին զբաղեցնում: Սրանց ավելանում էր նաև կրոնի և հայ եկեղեցու պատմության դասավանդումը:

Նշան Փալանջյան ճեմարանն այսօր

Նշան Փալանջյան ճեմարանը 1930թ.-ից սկսեց իր ուսումնական առաքելությունը՝ Լ.Շանթի և Ն.Աղբալյանի տեսիլքով՝ նպատակ ունենալով տարագիր հայության համար ստեղծել հայեցի դաստիարակության, հայ մշակույթի, հայկական արժեքների պահպանմանն ու զարգացմանը կոչված գիտակից սերունդ:

Եվ հազարավոր ճեմարանականներ այսօր տարբեր գաղութներում ծառայում են՝ այդ առաքելությանը՝ մշտնջենապես կապված լինելով Մայր-հաստատությանը, նրա գաղափարական մթնոլորտին:

Հիմնադրության սկզբնական շրջանում ճեմարանը նախակրթարանի /տարրական/ դասարաններ չուներ: Տարիների ընթացքում այն լրացվեց, և ունեցավ ինչպես մանկապարտեզի, այնպես էլ նախակրթարանի և քոլեջի բոլոր կրթական աստիճանները՝ միջնակարգ և երկրորդական:

Նախակրթարանում առարկաները դասավանդվում են հայերեն, իսկ միջնակարգում և երկրորդականում՝ ֆրանսերեն:

Նշան Փալանջյան ճեմարանն անխափան երթ է ունեցել, նույնիսկ լիբանանյան ծանր պատերազմական տարիներին: Ունեցել է տնտեսական դժվարություններ, սակայն դրանք հաղթահարվել են հայության անկոտրում վճռականության, կամքի ու բարձր նպատակասլացության շնորհիվ:

1973-74թթ. Նշան Փալանջյան ճեմարանն ուներ 1000-ից ավելի աշակերտություն, և նրա շենքն արդեն չէր բավարարում անհրաժեշտ պահանջները: Զգացվում էր դպրոցական երկրորդ կենտրոնի կարիքը, որի վերաբերյալ իր համապատասխան որոշումն ընդունեց Համազգայինի վարչությունը:

ել 1988թ. նոյեմբերի 20-ին տեղի ունեցավ Անթիլիասի բարձունքին Ազիերի բլուրների վրա վեր խոյացած Համազգայինի երկրորդ ճեմարանի հանդիսավոր բացումը՝ կառուցված Անվերսի Արսլանյանների մեծ նվիրատվությամբ, որով էլ պայմանավորված էր ճեմարանը Սելանքթոն և Հայկ Արսլանյանների անվանակոչմամբ:

«Նորաբաց ճեմարանը փոքրիկ Հայաստան մըն է, որ հետզհետե ամբողջանալով ու ճոխանալով, իր կարգին իր կարելուր նպաստը պիտի բերէ Մեծ ու Յաւերժական Հայաստանի դարբնումին»:⁹

Երկրորդ ճեմարանի բացումից հետո Նշան Փալանջյան ճեմարանն այսօր պահպանել է միայն մանկապարտեզի և նախակրթարանի բաժինները: Նրա շրջանավարտներն իրենց ուսումը հիմնականում շարունակում են Սելանքթոն և Հայկ Արսլանյան ճեմարանի միջնակարգ և երկրորդական բաժիններում:

Ճեմարանը Լիբանանի պետական կրթական համակարգին կապված չէ, սակայն ուսուցումը տարվում է ըստ պետական ծրագրի՝ պահպանելով աշխատանքի ոճի առանձնահատկությունները:

Առարկայական հանձնախմբեր դպրոցում չեն գործում, բայց ժամանակ առ ժամանակ գումարվում են նույն առարկան դասավանդող ուսուցիչների ժողովներ: Նշան Փալանջյան ճեմարանի ուսուցչական կազմում հիմնականում հայեր են:

Կրթության բովանդակությունն ընդգրկում է՝ հայերեն, հայոց պատմություն, արաբերեն, ֆրանսերեն, թվաբանություն-մաթեմատիկա, բնագիտություն, աշխարհագրություն, կրոն, ինչպես նաև մարզանք, երգ, նկարչություն, ծեռքի աշխատանք:

1936թ.-ից առ այսօր դպրոցում գործում է շրջանավարտից միությունը, որի գործունեությունը խորապես նպաստում է դպրոցի անխափան երթին և հայ մշակույթի զարգացմանն ու տարածմանը:

⁹ Համազգայինի Սելանքթոն եւ Հայկ Արսլանեան ճեմարանը, Տեղեկագիր, Պեյրուք, 1991թ., էջ 9:

Ծեմարանը պարբերաբար լույս է ընծայում տարեգրքեր, որոնք հանգամանորեն ամփոփում են դպրոցի ձեռք բերած հաջողությունները, վերլուծում դժվարությունները, փաստում կրթօջախի անընդմեջ զարգացող ընթացքը:

«Ծեմարանի վաստակը անոր գլխավոր կերտիչներու անուան ու երախտիքին չափ շողարծակ ու պատկառելի է, եւ անոնց նման՝ իր ակունքը առնող Դայաստանէն, բաշխուելու համար աշխարհացրիւ հայութեան, իրեւ հայրենական ամենաթանկագին աւանդ եւ, մռայլ օրերու մէջ, ազգային մշտարծարծ հաւատքի ու կամքի աներեք պատուանդան: Վաստակ մը՝ որ Լեւոն Շանթի, Նիկոլ Աղբալեանի և Սիմոն Վրացեանի ամենօրեայ ինքնանուէր մաշումին ոգեղէն բիւրեղացումն է, հայրենաբոյր անոնց շունչով փոխանցուած իրենց գործակիցներուն եւ աշակերտներուն, անոնցմով շարունակուելու, քազմապատկուելու, ճոխանալու համար»:¹⁰

Ստավոր կյանքի կենտրոն է եղել և է՝ Դամազգայինի Նշան Փալանջյան Ծեմարանը, իր անցյալով ու ներկայով, իր տված սերունդներով և հայ մշակույթի զարգացման ու պահպանման նվիրական գործին այդ սերունդների բերած նպաստով:

¹⁰ Դամազգայինի Ն.Փալանջեան Ծեմարան, 50-ամեակ, տեղեկագիր, 1980թ., Պեյրուք, էջ 7: